

ської бюрократії в роки Другої світової війни на Буковині врятувались понад 14 тисяч заможних євреїв (як це відбулось, неважливо, коли іде мова про порятунок людського життя). Незрівнянно трагічнішою була доля тих чернівецьких євреїв, які не змогли купити собі життя.

¹ Шафран А. Спротивлення нацистському урагану 1940-1944: мемуари / ред., комент. Ж. Анчеля; сокр. пер. с англ., предисловіе, послесловіе Д. Розенфельда. – Одеса: Студія «Негоціан», 2003. – С. 14.

² Documente / Comisia Internatională pentru Studiarea Holocaustului în România; ed. ingrij. de Lya Benjamin. – Iași: Polirom, 2005. – P. 74.

³ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – București, 2000. – P. 25.

⁴ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Bukovina 1941-1944.

⁵ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – București, 2000. – P. 29.

⁶ Там само. – P. 30.

⁷ Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1944 годах (составитель А. Круглов). – К.: Ин-т Иудаики, 2002. – С. 451.

⁸ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 202.

⁹ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 224.

¹⁰ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 225.

¹¹ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – P. 38.

¹² ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 203.

¹³ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнбарга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / под ред. Г. Л. Шабашкевича. – Черновцы, 1995. – Вып. 4. – С. 30.

¹⁴ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 224.

¹⁵ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – P. 40.

¹⁶ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 204.

¹⁷ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 225.

¹⁸ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнбарга. Вестник... – С. 116.

¹⁹ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 72.

²⁰ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – P. 42.

²¹ Снігур І. Єврейське гетто в Чернівцях 1942-1943 рр. // Час. – 1997. – 31 жовтня. – С. 19.

²² ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 225.

²³ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – P. 45.

²⁴ ДАЧО – Bukovina 1941-1944.

²⁵ USHMM, RG-25.004M, Romanian Information Sercive-Bucharest (SRI) records. – reel 14, – p. 15.

²⁶ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – P. 46.

²⁷ USHMM, RG-25.004M, Romanian Information Sercive-Bucharest (SRI) records. – reel 14, – p. 24.

²⁸ USHMM, RG-25.004M, Romanian Information Sercive-Bucharest (SRI) records. – reel 14, – p. 30.

²⁹ Там само. – С. 25.

³⁰ Там само. – С. 27.

³¹ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 219.

³² USHMM, RG-25.004M, Romanian Information Sercive-Bucharest (SRI) records. – reel 14, – p. 5.

³³ Там само. – С. 31.

³⁴ Там само. – С. 40.

³⁵ Там само. – С. 48.

³⁶ Там само. – С. 4, 45.

³⁷ Там само. – С. 44.

³⁸ Там само. – С. 27, 31.

³⁹ Там само. – С. 47-53.

⁴⁰ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 217.

⁴¹ Колись Чернівці були гебрійським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 36.

⁴² Там само. – С. 96-100.

⁴³ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 226.

⁴⁴ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 230.

⁴⁵ Колись Чернівці були гебрійським містом... – С. 112.

Summary

*Surovtsev Oleh
(Chernivtsi)*

The Tragedy of Jewish Population in October-November, 1941

The establishment of the Chernivtsi ghetto with ca. 50, 000 Jews became another milestone in the repressive policy directed against Jewish population by the military and civil authorities of Romania. On October 11, 1941 all Jewish population of Chernivtsi municipality will be replaced to a special sector of the town, turned into ghetto. Deportation of Jews lasted till November 15, 1941. More than 14, 000 Jews managed to stay in town throughout the war. This decision was stipulated by the necessity to restore and support the economical stability of the town.

Key words: Holokost, Transnistria, ghetto, «authorisation», deportation.

УДК: 394.6(477.85)

*Вікторія Грябан,
Михайло Чучко
(Чернівці)*

ЩОТИЖНЕВІ БАЗАРИ ТА РИНКИ ЯК СКЛADOVA УРБАНИСТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ ЧЕРНІВЦІВ (80-ті рр. XVIII ст. – початок 90-х рр. XX ст.)

Тема базару, що розглядається в статті, охоплює в площині цього поняття не лише місце купівлі-продажу, але й динаміку соціально-економічних відносин. Починаючи від молдавського періоду і завершуючи сьогоденням представлено історію чернівецьких ринків як осередків всієї торгівельної діяльності міста. Охоплено період зародження базарної торгівлі, її легалізацію, розвиток та історичну динаміку.

Ключові слова: базар, ринок, базарний день, перекуп, роздрібна торгівля, торжисьце, базарна площа.

Як відомо, поняття «ринок» є дуже широким. У площину цього поняття входять не лише місця купівлі-продажу, але й динаміка соціально-економічних відносин. Ринок, або, як його ще називали

на Буковині, базар був осередком всієї торговельної діяльності невеликих міст. Тут сходилися представники всіх соціальних верств: багаті й бідні, підприємці й прислуга, міщани й селяни, різні асоціальні елементи. Проте щодо Чернівців не всі аспекти соціально-економічного життя міста достатньо вивчені в історіографії¹. Зокрема, глибшого дослідження потребує базарна торгівля в місті, яка надавала урбаністичному ландшафту Чернівців певної своєрідності. Її дослідженню й присвячено пропонувану розвідку.

У молдавський період на Чернівці припадала невелика частка торгівлі, бо у місті не було великих ринків. Певне значення відігравала тут тоді хіба що торгівля худобою. «Воловий ринок» містився у тій частині Чернівців, через яку в австрійські часи пролягала вулиця Ратушна (тоді Кучурівська)².

У період австрійського володарювання в Чернівцях дуже добре розвинулися щотижневі базари. Спершу базарним днем у місті визначався лише понеділок.³

У міському статуті від 8 лютого 1786 р. зазначалося: «щоб мати продукти харчування в достатній кількості, доброї якості та на вибір існують тижневі базари, як і було доти в Чернівцях, у понеділок» (§24), тоді як у Сереті базарним днем був вівторок, а у Сучаві – четвер⁴. Статутом запроваджувався грошовий збір: «Ті, що приїждять на тижневі базари і не продають продукти харчування, зобов'язані платити збір у сумі 3 фл. Від збору звільнялися лише ті жителі міст, які привозили на базар товари власного виробництва» (§4)⁵. У §25 статуту зазначалося, що «продукти харчування звільнялися від зборів за дорогу, мости та інших, як це вже було вказано в приписі»⁶.

Для «уникнення обману в інтересах продавців та покупців для зважування великої кількості товарів, таких, як борошно чи фрукти, повинна була бути запроваджена міська вагова з вагою та мірками» (§6)⁷. Проведення торговельних операцій в неділю, а особливо торгівля алкоголем під час Богослужіння заборонялися. У §6 зазначалося, що «шинкарі, які продаватимуть горілку під час Служби в неділю, зобов'язані платити штраф»⁸. Було запроваджено строгий контроль за надходженням якісного м'яса на ринок (селяни повинні були надати посвідку про якість від сільського судді) та за торгівлею кіньми і великою рогатою худобою (з метою запобігання торгівлі недоброякісним м'ясом та краденою худобою)⁹. Перекуп заборонявся, оскільки «підвищення цін відбувається через перекупників. Тому поліція суворо заборонила дрібним торговцям перекупку товарів харчування, привезених сільськими жителями, як на території базару, так і за його межами. Було також заборонено обмінювати продукти харчування на самогонку, особливо євреям та солдаткам. У тих, хто був пійманий перший раз, конфісковували товари, від-

даючи 1/3 донощикам, а 2/3 – у міську касу. Якщо ж було зловлено декілька разів – то штраф і конфіскація» (§26)¹⁰. Лише після закінчення базару селянам «була надана можливість продати залишок товару дрібним продавцям, визнаним поліцією, що продавали окрім базарних днів у місті» (§27)¹¹.

У 1789 р. було нормативно оформлено правила роздрібною торгівлі¹². Пізніше для м. Чернівців було збільшено число базарних днів у тижні. Окрім понеділка, на ринках стали торгувати також у середу та п'ятницю¹³. Як зазначено у «Свідченнях та листуванні з Окружним управлінням про ринки на Буковині та їхнє управління», вже у 1817 році в Чернівцях проводилися тижневі базари в понеділок, середу та п'ятницю, на яких продавали кукурудзу, худобу, вози, скло, одяг і тканини¹⁴.

У базарні дні всі площі міста перетворювалися на ринки зі строкатою публікою, яка щось продавала й купувала, торгувалась й галасувала¹⁵. Серед найдавніших торгових майданів міста був Старий міський ринок, так званий *Alten Markt*, який розташовувався на однойменній площі, приблизно між Верхньою (нині Шолом-Алейхема), Нижньою (пізніше Фонтанна, що вела в бік Фонтанної площі, тепер – частина вул. Сагайдачного), Єврейською вулицями та вул. Кушнірською (пізніше – С. Морарю, нині – частина вул. Сагайдачного в бік вул. Руської), недалеко від Фонтанної площі (*Springbrunnenplatz*)¹⁶. Очевидно, саме цю торговлицю відвідав і австрійський натураліст Б. Гаке, який у 1789 р., побувавши в адміністративному центрі Буковини, захоплено писав, що у Чернівцях «є можливість бачити різноманітних водоплавних птиць, яких приносять на базар»¹⁷. В одній з історичних праць відзначалося, що колись «навколо фонтану концентрувалася торгівля та постійний рух. Гамір від торгів тривав аж до вечора. На вулиці, що вела повз Старий ринок, стояли столи для продажу битої домашньої птиці. На невеликому схилі, названому пізніше площею Теодора Герця (*Theodor Herzplatz*)¹⁸, дрібні торговці пропонували свій крам. Овочі, яйця, курей привозили селянки з околиці, чий білі хустки на головах далеко видно було, та «швабки» з передмістя Роша, де їхні предки поселилися за часів цесаря Йосифа II¹⁹.

Ринкову площу (*Ringplatz*), почали використовувати як базар у 1790 р.²⁰. Як зазначав І. Чеховський, «саме торжище, яке з'явилося до впорядкування площі в кінці XVIII ст., визначало характер майдану впродовж усього австрійського періоду й аж до початку 1920-х років»²¹.

Дров'яний ринок спершу розташовувався на Дров'яній площі (*Holzplatz*), яку з 1819 р. у зв'язку із завершенням будівництва тут в'язниці стали називати Кримінальною (Тюремною), а з 1875 р. – площею Австрії (нині Соборна. – В. Г., М. Ч.). З часом торгівлю дровами перенесли на площу Фердинанда²² та на місце недавнього магазину «Рязань»²³, а на Австрійській площі почали влашто-

уватися щотижневі базари та щорічний ярмарок. Про торговицю на цьому майдані ще у 1817 р. згадував австрійський цесар Франц І, який тоді побував у Чернівцях. Зокрема, у своєму щоденнику про перебування в місті він занотував: «Ми їхали вгору вулицею, оточеною будинками, які ставали все жалюгіднішими, чим вище ми піднімалися. Врешті ми опинилися на великій чотирикутній базарній площі, із здебільшого поганими будинками і частково розташованими окремо один від одного. В понеділок там також відбувався базар великої рогатої худоби. Восени його відвідували найбільше»²⁴.

З 1860 р. використовувалася як базар і площа Рудольфа (нині пл. Філармонії – В.Г., М.Ч.), яка до 1880 р. називалася Мучною, оскільки тут спершу торгували борошном. Як зазначає Марія Никирса, «під час впорядкування Мучної площі у 1860-му приміщення в'язниці знесли, а через шість років за межі міста було винесено і пороховий погріб. Так утворилася досить широка площа, яку почали використовувати під ринок. Встановили контрольну двотонну вагу – зазвичай нею користувалися купці та місцеві жителі для зважування товарів. Пізніше її перенесли на риг вулиць Великокучурівської та Садової. Крім того, за помірну плату можна було зберігати свої товари у спеціально відведеному місці»²⁵.

Ще одним осередком торгівлі були Зернова (на карті Чернівців поч. ХІХ ст. територія між вул. Сенкевича – нині Ватутіна, Університетською, Альтгассе – тепер Лесі Українки та Адама Міцкевича) і Рибна (пізніше перейменована в площу Єлизавети, Васіле Александрі, нині Театральна) площі, названі через вид товару, який на них продавався²⁶.

З 1801 р. щотижневий базар по четвергах відбувався також у Садогурі²⁷.

З переходом Чернівців у 1918 р. з-під влади Австро-Угорщини до Румунського королівства старі міські ринки продовжували залишатися осередками жвавої торгівлі. Проте з часом деякі з них зникли. Так, припинилася торгівля на площі Ринок (нині пл. Центральна. – В. Г., М. Ч.), де у 1924 р. було відкрито монумент та розбито дві великі клумби. У квітні – травні 1937 року було заборонено торгувати на майдані Александрі (колишня площа Єлизавети, нині Театральна). Румунська влада наказала прибрати всі крамниці і палатки у зв'язку із закладенням споруди нового Національного палацу та реконструкцією площі.

Постійно торгували протягом усього румунського періоду лише на площі Гіка-Воде (нині пл. Соборна. – В. Г., М. Ч.), яку старожили називали по-давньому «Аустріяпляц». Німкені та румунки з передмістя Роша продавати там продукти городництва, які вони несли на базар у кошиках на головах, причому як жінки, так і чоловіки. За спогадами жительки Роші Домніки Калакайло, «носи-

ли не один, а навіть декілька кошиків. Треба було бути дуже вправним. Продавали зазвичай лише жінки. Це стосувалося представників усіх національностей, що мешкали на Роші. Жінки самі вже відносили порожні кошики додому. По 10-12 кошиків, більше, ніж вони самі»²⁸. Інший мешканець Роші, Богдан Григоращук, згадував, що вирушали ці продавці на ринок дуже рано. «Ще 4-5 година ранку, – засвідчував він, – а німецькі фіри вже барабанять у місто на базар, що був на «Аустріяпляц». Там вони, німці, торгували. Крім того, продавали яйця, молоко, сир тощо. З того вони й жили»²⁹.

Господині або дівчата-служниці так само рано простували на ринок за покупками³⁰. Як згадував австрійський письменник Петер Демант (літ. псевдонім Вернон Кресс), котрий мешкав у Чернівцях в румунський період, у їхній родині закупівлею продуктів займалася бабуся Густі, яка рано ходила на базар, а вони з сестрою сиділи в садочку й вартували квартиру³¹.

На колишній Аустріяпляц у ті часи була також барахолка, на якій скупчувалися численні жебраки, лахмітники, повії, цигани, шулери та злодії. Ось як описував її у своїх спогадах П. Демант: «Раніше тут торгували одною худобою, тепер був і пташиний базар, продавали фрукти та овочі, одяг, книги, всяку всячину. Лахмітники бігали в натовпі, пропонуючи неймовірне лахміття, з величезними кошиками штовхалися служниці й домогосподарки. На барахолці з ранку вешталися шулери-трилистники, цигани, поліцейські, п'яниці – нудитися було неможливо. Тут і там лунали крики «Тримайте злодія!» і вереск битого шулера»³².

Варто відзначити, що торгівля живністю на чернівецьких базарах дозволялася лише за умови наявності відповідного сертифікату. Його відсутність каралася штрафом. До прикладу, жителька Чернівців Катерина Бобер заплатила 23 травня 1923 р. штраф у розмірі 100 левів за те, що принесла для продажу на торг трое поросят без сертифікату. 30 травня 1923 р. вона звернулася з проханням до примарії м. Чернівців зменшити їй розмір покарання³³. Архівні документи свідчать також про інші факти порушення правил торгівлі в Чернівцях у румунські часи (торгівля у недільні дні та пізніше встановленого часу). Причому вони не були поодинокими, як впливає з численних протоколів працівників поліції м. Чернівців, які неодноразово рапортували начальству про порушення правил торгівлі протягом 1921- 1922 рр.³⁴.

Торгували на міських базарах зазвичай з палаток, прилавків, а то й з розстеленої на землі мішкочини чи з рук, подібно до того, як це було ще в часи австрійського володарювання. Проте з часом румунська влада міста взялася за покращення культури торгівлі. Зокрема, у 20-х рр. ХХ ст. у Чернівцях вирішили спорудити кілька критих ринків. На думку міської влади, це не лише сприяло б покращенню

щенню санітарних умов торгівлі, а й збільшило б кількість робочих місць, число яких зменшилося внаслідок економічної кризи. Один з цих проєктів був реалізований на площі Дачія (нині пл. Філармонії). Як зазначено у контракті, що зберігся, будівництвом Критого ринку займалося товариство «Граніт і консорціум». 1922 року означена фірма взяла в оренду у примарії м. Чернівців, яку при укладанні угоди представляв відповідний комітет у складі Ніку Флондора, Альфреда Мінкуса та Норберта Кіппера, площу «Дачія» для побудови базару³⁵. Крім товариства «Граніт і консорціум», гарантими якого були інженери Макс Маурюдер та Генріх Готтліб», орендарями виступили також пани Аурел Решкану, Міхаел Шейндлер, Траян Прокопович та Натан Корн³⁶. Згідно з контрактом, «Граніт і консорціум» зобов'язувався збудувати на наданій їм в користування площі ринок із торговими прилавками для овочів, фруктів та інших продуктів харчування, басейнами для торгівлі рибою, а також офісними приміщеннями, у точній відповідності до затвердженого плану. Будівлі, що будуть споруджені на орендованій площі, переходили у власність міста одразу після завершення їх будівництва. У документі також вказувалося, що оренда земельної ділянки №2402, площею 2900 м кв. на площі Дачія передбачена на 15 років (з 15 липня 1922 р. до 14 липня 1937 р.). Сума орендної плати повинна становити 20% від чистого прибутку, але не менше 250000 лей в рік, тобто та сума, яку отримує мерія на даний час від здачі в оренду торговельних місць, розташованих на площі Дачія, на якій буде будуватися ринок. Зазначалося, що від доходів, отриманих від орендної плати товариством «Граніт і консорціум», не буде відніматися вартість будівництва, а тільки витрати на утримання, амортизацію та управління, в тому числі податки та інші державні платежі. Враховуючи зміни курсу валют, мінімальна сума може бути переглянута за згодою сторін через два роки. У контракті наголошувалося, що «при початку будівництва товариство брало під забудову спершу лише одну частину землі на площі Дачія, з метою побудови павільйонів, які можуть бути зведені в цьому сезоні, а потім поступово будуватимуться на всій території. Ціла споруда мала бути закінченою не пізніше, ніж через рік від дати підписання договору»³⁷.

Згідно з планом, будівля мала мати чотири фасади, а кожний фасад – пасаж до входу всередину шириною 3-4 м. У будинку планувалося розмістити дерев'яні стенди. На плані видно 42 фасадних торгових місця та 19 – у дворі, 124 стенди й 12 місць для офісів. Фасадні та дворові торгові місця передбачалося виконати з цегли товщиною 30 см та укріпити стовпами 45 см, заштукатурити та обшити деревом. При будівництві враховувалися правила пожежної безпеки та гігієни. Зокрема, для опалення у всіх приміщеннях передбачалися димоходи, а

в покритті – люки для провітрювання. Планувалося забезпечення водовідведення, підключене до міської каналізації, чоловічі та жіночі туалети, баки для перевезення сміття³⁸.

Враховуючи торговельну функцію розлогої площі Дечебала (колишня площа Фердинанда, нині – територія ринку «Центральний» – В. Г., М. Ч.), що розташовувалася поблизу єзуїтського костелу Найсвятішого Серця Ісуса, в 1924 р. Чернівецькою будівельною фірмою «Альбіна» („Albina»), що розташовувалася на площі Об'єднання, було розроблено проєкт ще одного міського торгового центру та виявлено зацікавлення у пошуку інвестицій, необхідних для будівництва, в сумі 20 млн. лей, яке повинна була реалізувати відома на той час французька компанія «Торгових центрів та європейських ринків» („Halles & Marches Europeus»). Згідно з документацією, міська рада надавала в оренду частину вул. Дечебала, яка знаходилася між вулицями Кучурулуй Марє (Cuciurului Mare) і Церквою єзуїтів з одного боку та вулицею Патер Ебергарєа (Pater Eberharat) й статуї Св. Марії – з іншого. «Альбіна» зобов'язувалася побудувати центр, згідно з доданими планами, оплачувати 15 років оренду 300000 лей в рік плюс 10% від прибутку. Як і у випадку Критого базару, після закінчення терміну оренди будівля переходила у розпорядження міста. Проте, як сказано в попередньому договорі від 16.04.1924 р., за «Альбіною» залишалось право першості продовжити оренду ще на 5 років³⁹.

Головною метою побудови пасажу було поповнення торгових місць та створення відповідних умов для торгівлі. Централізація торгівлі давала можливість здійснювати продаж з ранку до вечора, незалежно від погоди, захист продуктів від псування за допомогою холодильників, контроль якості продуктів, регулювання цін. Усе це сприяло покращенню захисту споживача та продавців⁴⁰.

Проєктом було передбачено будівництво двоповерхової з цоколем будівлі торгового центру в стилі модерн. На початку проєктанти схилилися до ідеї скомбінувати торговий пасаж зі спорудженням на другому поверсі жилого фонду, який включав би одну 4-х, дев'ять 3-х, чотири 2-кімнатні квартири зі всіма зручностями та 20 приміщень для офісів. Проте після підрахунків побудова жилого фонду видалася нерентабельною. З причини шуму та запаху на території ринку бажаних зайняти квартири було небагато. Собівартість побудови, в свою чергу, становила до 10 млн. лей, для покриття якої необхідний був прибуток 2,5-3 млн. лей в рік⁴¹. Тому зупинилися на проєктуванні тільки приміщень для торгівлі.

Споруда повинна була відповідати всім сучасним вимогам, включаючи ізоляцію, вентиляцію, гігієну, холодильні установки, водопостачання та електрику. Цікаво, що, окрім електричного освітлення, для використання денного світла в центрі передбачали в стелі три вікна площею 200 м², по-

кладені на залізні каркаси, а для освітлення партеру – вікна, покриті призмами Люксер (Luxfer). Коридори були заплановані зі склоблоків. У головному галерею мали вести три входи (пн., зах., сх.). У східній частині повинен був знаходитися ліфт для перевезення людей та товарів, заплановано вентиляцію за допомогою електричних вентиляторів, які мали вмикатися шість разів на день. У підвальному приміщенні повинні були розміститися холодильні установки Ліндекс (Lindex) на дизельному паливі. Вода, що охолоджувала мотор, мала використовуватися тут же для мийки на парі. Планувалися два резервуари для холодної та гарячої води. Окрім того, у галереї передбачалася криниця. У партері, окрім пасажу, заплановано дві кімнати для робітників, три складських приміщення, біля стін галереї – 47 закритих на ключ та 113 відкритих (1, 6 м висотою) павільйонів із заокругленими зовнішніми стінами. В павільйонах були передбачені шухляди для товарів, а для м'ясників – гаки та дубові столи для обробки м'яса. На першому поверсі розміщувалися басейни для риби, а також три галереї з різною температурою: західна (+6°) з 34 відділами для овочів та фруктів, середня (від +2° до -4°) – для м'яса, східна (+2°) з 24 відділами для яєць та масла⁴².

Проте цей проект реалізувати так і не вдалося. У листі до мерії від 30 червня 1924 р. будівельне товариство «Альбіна» подало наступну інформацію: «Під час переговорів із орендарями та фінансистами було встановлено, що з причин значної віддаленості від центру неможливо знайти користувачів для всіх запроєктованих приміщень. З тієї ж причини і фінансовий конкордіум не може ризикнути інвестувати такий великий капітал у підприємство, рентабельність якого не може бути гарантованою. З таких причин наше Товариство з повагою просить вас надати в оренду частину площі Григоріє Гіка Воде, що розташована між кримінальним трибуналом та вулицею Костянтин Бринковяну (нині частина пл. Соборної. – В. Г., М. Ч.) для будівництва цього торгового центру. Площа ринку буде в цьому випадку такою ж, як і на площі Дечебал, 50x60... 3000 м²»⁴³.

У 30-х рр. ХХ ст., йдучи назустріч проханням жителів приміських сіл, Чернівецька примарія вирішила облаштувати нові ринки з продажу худоби, а також овочевої продукції на південній окраїні міста.

Зокрема, в 1931 р. до другого міністерського директорату в місті Чернівцях надійшло звернення від громади Волоки (датоване 4 березня 1931 р.), підписане 300 жителями, які просили адміністрацію міста, щоби вона розглянула питання заснування другого базару для продажу худоби, який би не був розташований там, де перший⁴⁴. А з листування Чернівецької примарії з відповідними службами довідуємося, що 12 вересня 1933 р. примар Чернівців дав вказівку технічній службі організу-

вати топографічну зйомку та порекомендувати інші служби відносно купівлі чи оренди ділянки під заснування базару на вулиці Даніеля Веренки (поблизу нинішнього кінотеатру ім. І.Миколайчука. – В. Г., М. Ч.), а також щодо визначення площі, яку можна виділити під це.

З документів відомо, що ця територія, а саме ділянка 1662/6, яку її власник продав державі ще у липні 1918 р., та ділянка 1668/8, продана власником Нестряном державі у вересні 1918 р. (обидві парцели зареєстровані у земельній книзі під №5307 як державна власність і окремо під №826/18 та 1136/18), була забутою органами державної влади, оскільки до 1933 р. не використовувалася⁴⁵. У доповідній записці від 25.09.1933 р. зазначалося, що лише міністерство громадських робіт має право розпоряджатися цими ділянками⁴⁶. На підставі договору купівлі-продажу від 3.10.1935 р. Чернівецька примарія стала власником ділянок 1662/6 та 1668/8 на перехресті вулиць генерала Флореску та Даніеля Веренки, площею 5076 кв. м для заснування базару з метою розширення овочевого та продуктового ринку. На підставі акта комісії від 27.05.1936 р. міська адміністрація остаточно вступила у право власності на ці ділянки. У листі повідомлялося, що все вже узгоджено і висловлювалося прохання перенести базар, а коли це станеться, щоби завчасно дали знати⁴⁷. У 1936 р. адміністративна служба примарії поінформувала першу секцію адміністративної служби про те, що на підставі адміністративного наказу і в згоді з фіскальною та ветеринарно-санітарною службами 4.12.1936 р. примарія перенесла продуктивний базар з рогу вулиці Семигородської на новостворений базар на території між вул. Даніеля Веренки та вул. генерала Флореску⁴⁸.

На розі нинішніх вулиць Руської і Зеленої (на місці фонтану) в румунський період також був продуктивний ринок⁴⁹.

1943 року, під час Другої світової війни, чернівецькі комерсанти звернулися до примарії міста із заявою про відновлення роботи центрального продуктового ринку на площі Дачія (нині пл. Філармонії. – В. Г., М. Ч.)⁵⁰.

У радянський час, коли приватна торгівля не заохочувалася, а перепродаж сільгосппродукції та промислових товарів переслідувався за законом як спекуляція, кількість базарів у Чернівцях скоротилася. Кілька ринків, які міська влада залишила для продажу селянами та колективними господарствами сільськогосподарської продукції, перебували під ретельним державним контролем. Чільне місце серед них посідав старий «Критий» ринок біля філармонії. У 1946 р. на базі невеликого базару румунських часів був відкритий «Центральний» ринок на вулиці Червоноармійській. У 1948 р. виконком Чернівецької міської ради прийняв рішення (№ 332 від 12 червня) про розширення території «Червоноармійського базару» (як його й досі називають в народі) з огляду на можливість виник-

нення кишкових захворювань через стоянку на території ринку возів у літню пору. Внаслідок цього рішення стоянка возів на території базару була заборонена, а сам ринок розширений за рахунок закріплення за дирекцією двору з будівлями на вул. Червоноармійській 2, а також приміщення бази «Заготживсировини» райспоживспілки у дворі будинку №60. Під стоянку для возів була відведена територія двору №62 на вул. Червоноармійській. Рішення з благоустрою базару дирекції слід було виконати до 1 липня 1948 р.⁵¹ Пізніше, в 1952 р., у зв'язку з тим, що на ринку «Центральний» не було допоміжних приміщень, міська рада вирішила передати йому також приміщення бондарної майстерні та кузні райспоживспілки. У рішенні №270 від 5 березня 1952 р. було вказано про передачу міськжуправлінням по акту приміщень базару «Центральний» та складення умов оренди⁵². Тижнем пізніше, 14 березня 1952 р, розглянувши заяву завідувачого міськторгвідділом, виконком вирішив також передати Центральному ринку земельну ділянку по вул. Шевченка, де раніше стояв релігійний пам'ятник, займаючи площу 216 м²», зобов'язавши директора центрального ринку впорядкувати ділянку, погодивши з головним архітектором міста⁵³.

Як згадують працівники ринку «Центральний», чергова реконструкція ринку за радянських часів відбулася у 1981 р., під час якої переобладнано дерев'яні кіоски, де продавали м'ясо міськспоживкооперації. До 1992 р. збирався ринковий збір, який складав 20 коп. за місце площею один м². Окрім того, на ринку надавалися додаткові послуги. Зокрема, за 50 коп. можна було взяти в користування на день продажу будь-який вид інвентарю: ложки, фартухи, нарукавники, вагу і т. д. На сьогоднішній день ринок «Центральний» постійно переобладнується та вдосконалюється, згідно до сучасних вимог. Він налічує 430 торгових місць, серед яких – постійні місця та 80 так званих «мобільних», тобто для приїжджих торговців. Варто відзначити, що дирекція задовольнила бажання малозабезпечених торговців продавати свій товар та надала їм 34 торгових місця в користування без ринкового збору.

За свідченням жителя Чернівців П.Дутчака, від початку 1960 р. до 1973-1975 рр. на Театральній площі діяв Рибний ринок. Він працював протягом понеділка – п'ятниці з 5.00 до 7.00 ранку. На ринку торгували свіжою рибою – річковою, озерною та привозною морською. Він користувався популярністю серед жителів міста. За свідченнями очевидців, площу щоранку мили мильним розчином, щоби позбутися запаху риби, який тут з'являвся під час її продажу.

Крім названих ринків, протягом радянської епохи в Чернівцях також працювали продовольчі базари на вул. Удонова (ринок «Нижній»), на вул. Зелений (ринок «Верхній») та на вул. В.Александрі (Садгірський).

Ще одним характерним явищем тодішніх реалій міста була так звана «толкучка», яка діяла тільки в неділю. Певною мірою саме вона поповнювала брак якісних товарів легкої промисловості. На «товкучці» торгували закордонними речами, які надсилали в посылках з Ізраїлю, Канади, США, Німеччини, Австралії колишні чернівчани своїм родичам чи знайомим. Для багатьох, хто отримував такі посылки, торгівля цим крамом була суттєвим поповненням сімейного бюджету. На «товкучці» можна було також придбати товари вітчизняного виробництва та сільськогосподарську продукцію місцевих колгоспів та радгоспів за цінами, нижчими, ніж у звичайні дні. В 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. міська «товкучка» містилася на Єврейському базарі на вул. Удонова. Пізніше її перемістили на Верхній ринок на вул. Зелений, а потім – у Ленківці.

З розпадом Радянського Союзу через скорочення виробництва та зупинку багатьох підприємств, особливо оборонного комплексу, значна частина населення України, в тому числі й Чернівців, залишилася без роботи та зарплатні. Перед багатьма жителями Чернівецької області та обласного центру постала проблема виживання. Щось подібне переживали городяни після розпаду Австро-Угорщини, коли велика кількість австрійських службовців була змушена працювати в комерційних структурах. Як і в 20-ті рр. ХХ ст., на поч. 90-х значний відсоток населення вимушено перейшов із категорії працівників в категорію торговців. Товарний дефіцит спричинив перепродаж закордонного краму і став звичною формою підприємництва. Зникло негативне ставлення та засудження, розповсюджене за радянських часів, так званої «спекуляції».

Ще наприкінці 80-х неподалік базару на вул. Зелений приїздили торговці з Румунії та Польщі, пропонуючи свої товари, нерідко в обмін на золото. Під постійним переслідуванням міліції як на базарах міста, зокрема «Червоноармійському», так і на міських вулицях, у скверах та на майданчиках, а то й на пустирях виникали нові осередки торгівлі, де перепродували новомодний джинсовий та інший одяг, промислові товари, техніку з країн колишньої Югославії та Польщі. Існуючих ринків виявилось недостатньо, до того ж старі були не пристосовані до такого роду торгівлі, майже винятково спеціалізуючись на продажу сільськогосподарської продукції, яку привозили з сільської місцевості колективні та індивідуальні виробники, а також коопспілка.

У зв'язку зі зростанням точок стихійної торгівлі та через небезпечну санітарно-епідеміологічну та кримінальну обстановку в місцях незаконної торгівлі перед чернівецькою владою постало питання їх легалізації та укрупнення, що і відбулося в 90-х рр. ХХ ст.

Отже впродовж багатьох віків базарна торгівля відіграла важливу роль у забезпеченні жите-

лів Чернівців та гостей міста необхідними товарами. Майже на кожному міському майдані діяли ринки, які стали невід'ємною складовою урбаністичного ландшафту. Торгівля на них була введена владою. Особливого значення набули чернівецькі базари для населення в кінці 80-х – 90-х рр. ХХ ст., коли заповнювався імпортом крамом товарний дефіцит кінця радянської доби, а на базарах знаходили робочі місця тисячі безробітних, що втратили роботу після розпаду СРСР. Значно зросла кількість ринків у місті в умовах перехідної економіки, і вони стали складовою частиною внутрішнього споживчого ринку Чернівців.

¹ Білек В., Криворучко О., Масан О., Чеховський І. Вітання з Чернівців. – Gruss aus Czernowitz. – Чернівці: Час, 1994; Макар Ю. І., Пивоваров С. В., Юрійчук Ю. А. Садогурська монетарня. – Чернівці: Рута, 1998; Никирса М. Зниклі чернівецькі площі // Чернівці. – 2006. – 8 грудня; Никирса М. Окраса Чернівців – площа Філармонії // Чернівці. – 2006. – 12 травня; Никирса М. Театральна – площа спогадів і кохання // Чернівці. – 2006. – 18 серпня; Снігур І. Легенди Буковини. – Чернівці: Час, 1998; Чеховський І. Майдан Ринок – серце міста // Вечірні Чернівці. – 2007. – 10 травня; Vănoaie V., Knittel E. Ghidul Municipiului Cernașoai = Венеціану В., Кніттель Е. Путівник по місту Чернівці. – Чернівці: Золоті литаври, 2007; Die Bukowina. Allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004; Geschichte der Juden in der Bukowina / Hrg. von Hugo Gold. – Tel-Aviv: Olamenu, 1958. – Band I; Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = Кайндль Р. Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодні. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005; Nistor I. Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. – Czernowitz: Pardini, 1912; Wickenhauser F. A. Bochetin oder Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgebung. – Wien, 1874; Ziglauer F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung. – Siebente Bilderreihe: Die Jahre 1785 und 1786. – Czernowitz: Czernowitzer Buchdruckerei Gesellschaft, 1900; Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998.

² Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – S. 58-60.

³ Kaindl R. F. Ibid. – S. 206.

⁴ Ziglauer F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung. – S. 83.

⁵ Ibid. – S. 72.

⁶ Ibid. – S. 83.

⁷ Ibid. – S. 73.

⁸ Ibid. – S. 77.

⁹ Ibid. – S. 84, 104-105, 116.

¹⁰ Ibid. – S. 83-84, 116.

¹¹ Ibid. – S. 84.

¹² Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО.) – Ф. 1. Окружне управління Буковини. – Оп. 1. – Спр. 210211. – Арк. 1-30

¹³ Marktordnung für die Landeshauptstadt Czernowitz. – Czernowitz: Austria, 1909. – S. 3.

¹⁴ ДАЧО. – Ф. 3. Окружне управління Буковини – Оп. 2. – Спр. 124. – Арк. 79.

¹⁵ Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – S. 275.

¹⁶ Никирса М. Зниклі чернівецькі площі // Чернівці. – 2006. – 8 грудня. – С. 4.

¹⁷ Haquet V. Bucovina in prima descriere fizico-politica. Calatorie in Carpatii Dacici (1788-1789). – Rădăuți: Septentrion, 2002. – P. 32.

¹⁸ В червні 1906 р. площа перейменована на Теодора Герцля – відомого сіоністського діяча. В румунський період мала назву «Târgul veichiu», що в перекладі також означає «Старий ринок». Проіснувала до радянських часів (Никирса М. Зниклі чернівецькі площі // Чернівці. – 2006. – 8 грудня. – С. 4.).

¹⁹ Geschichte der Juden in der Bukowina. – Tel-Aviv: Olamenu, 1952. – Band II. – S. 28.

²⁰ Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – S. 242.

²¹ Чеховський І. Майдан Ринок – серце міста // Вечірні Чернівці. – 2007. – 10 травня. – С. 6.

²² Білек В., Криворучко О., Масан О., Чеховський І. Вказана праця. – С. 104-105.

²³ За спогадами голови Австрійсько-німецького товариства в Чернівцях Ф. Кельнера.

²⁴ Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I aus der Bukowina 1817 und 1823 // Wagner R. Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. – Augsburg, 1991. – S. 448.

²⁵ Никирса М. Окраса Чернівців – площа Філармонії // Чернівці. – 2006. – 12 травня – С. 1.

²⁶ Білек В., Криворучко О., Масан О., Чеховський І. Вітання з Чернівців. – С. 24, 26; Никирса М. Театральна – площа спогадів і кохання // Чернівці. – 2006. – 18 серпня – С. 1, 6.

²⁷ Макар Ю. І., Пивоваров С. В., Юрійчук Ю. А. Садогурська монетарня. – С. 58.

²⁸ «Додому в Райх!» Переселення німців з Північної Буковини 1940 року (Матеріали, свідчення, документи) / Осачук С. Д., Заповольський В. М., Холодницький В. Ф. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – С. 63.

²⁹ Вказана праця. – С. 65.

³⁰ Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця. – Чернівці: Молодий буковинець, 2001.

³¹ Кресс Вернон. Моя первая жизнь: Непридуманная повесть. – Черновцы: Зелена Буковина, 2008. – С. 63.

³² Кресс Вернон. Моя первая жизнь. – С. 172-173.

³³ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 2351. – Арк. 46.

³⁴ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 912. – Арк. 26-28.

³⁵ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 2039. – 13 арк.

³⁶ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 2039. – Арк. 1.

³⁷ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 2039. – Арк. 1-3.

³⁸ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 2039. – Арк. 4.

³⁹ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 2. – Спр. 301. – Арк. 1-2.

⁴⁰ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 2. – Спр. 301. – Арк. 29.

⁴¹ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 2. – Спр. 301. – Арк. 8-26.

⁴² ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 2. – Спр. 301. – Арк. 24-31.

⁴³ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 2. – Спр. 301. – Арк. 11.

⁴⁴ ДАЧО. – Ф. 13. Другий міністерський директорат м. Чернівців. – Оп. 2. – Спр. 352. – Арк. 4.

⁴⁵ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 6399. – Арк. 1.

⁴⁶ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 6399. – Арк. 2.

⁴⁷ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 6399. – Арк. 76.

⁴⁸ ДАЧО. – Ф. 43. Примарія м. Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 6399 – Арк. 77.

⁴⁹ Снігур І. Легенди Буковини. – С. 86.

⁵⁰ ДАЧО. – Ф. Р-305. Губернаторство провінції Буковина. Воєнний кабінет. – Оп. 1. – Спр. 1740. – Арк. 1-2.

⁵¹ Рішення виконкому Чернівецької міської ради №332 від 21 червня 1948 р.

⁵² Рішення виконкому Чернівецької міської ради №270 від 5 березня 1952 р.

⁵³ Рішення виконкому Чернівецької міської ради №343 від 14 березня 1952 р.

Summary

*Viktorya Hryaban,
Mykhailo Chuchko
(Chernivtsi)*

«Every week» market like a part of Chernivtsy urbane landscape (80th XVIII ст. – beginning of 90th XX ст.)

In the article the subject of market is embraced not only as buying and selling place, but also like a dynamic of socio-economic relation. Starting with the Moldavian period and concluding with the present day, the history of market in Chernivtsy represents the main commercial localization in the city. Research covers the formation of market trade, its legalisation, development and historical dynamic.

Key words: market, market day, outbid, retail trade, market place.

УДК: 9(477),,19”+9(470),,19”

*Сергій Добржанський
(Чернівці)*

КУЛЬТУРНО-МАСОВІ ЗАХОДИ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «РУСЬКА БЕСІДА» НА БУКОВИНІ

У статті йдеться про зародження та розвиток українського театрального життя на Буковині. Чільне місце у розвитку українського театру займала «Руська бесіда», яка організовувала перші аматорські вистави. Окрім театральної діяльності, товариство влаштовувало вечора та святкові дійства.

Ключові слова: «Руська бесіда», театральні вистави, товариство, літературні вечори, концерти, вечорниці, хор.

З середини ХІХ ст. на Буковині зароджується і розвивається українське театральне мистецтво. Не останню роль у цьому процесі відіграло і товариство «Руська бесіда», яке крім театральних вистав, організовувало ще й літературні та розважальні вечори. З останніх публікацій найбільше аналітичної інформації про становище українців та розвиток культурно-просвітнього життя в краї міститься у роботі «Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток»¹, загальна характеристика становища краю подано у колективній монографії «Буковина: історичний нарис»². З більш ранніх праць, у яких йшлося про «Руську бесіду», слід виділити працю Д.Квітковського, Т.Бринзана та А.Жуковського «Буковина: її минуле і сучасне»³. Грунтовне дослідження історії чернівецького театрального життя і ролі «Бесіди» в ньому здійснив Т.Сулятинський у монографії «Чернівецький театр імені О.Кобилянської»⁴. У пропонуваній статті історіографічна та джерельна база ґрунтується в основному на повідомленнях газет та спогадів сучасників тих подій. Об'єктом дослідження є розвиток театру та інших масових заходів на Буковині. Предмет дослідження – місце «Руської бесіди» у розвитку театру на Буковині.

На початку існування «Руська бесіда» головним пріоритетом своєї діяльності вважала видавничу справу та товариське життя⁵. Під товариським життям розумілися розвиток взаємин між членами товариства і підтримка розвитку мистецьких та культурницьких заходів. Саме тому для активізації товариського життя вона організовувала різноманітні сходи, читання, забави з танцями, музично-декламаційні і гумористичні вечори, театральні вистави та інше.

Великий вплив на загальне товариське життя та організацію культурно-масових заходів справило театральне відділення львівського культурно-освітнього товариства «Руська бесіда», яке протягом другої половини 60-х та 70-х років ХІХ ст. регулярно приїжджало з гастролями. Саме вистави львів'ян сприяли популяризації театрального мистецтва серед українців Буковини. Крім того, українські письменники Буковини почали писати п'єси для місцевих аматорів театру⁶.

Першим заходом для організації товариського життя був створений С.Воробкевичем молодіжний гурток хорової та сольної пісні, члени якого пізніше виступали на концертах по всій Буковині.

Вже у липні 1869 р. було організовано першу забаву з танцями у залі готелю «Під Чорним орлом», а взимку – два музично-декламаційні вечори. Протягом 1871-1872 рр. «Бесіда» орендувала велику залу, де проводила музичні вечори, чистий прибуток від яких надходив у фонд допомоги бідним учням. Особливо врожайним на літературні вечори став 1873 р., коли за ініціативою С.Воробкевича такі заходи стали регулярними і тематичними. До відчитів (доповідей) долучались